

ความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยาจากสาส์นสมเด็จ

Knowledge of the History of Ayutthaya from San Somdet

กิติชัย กล้าอยู่ / Kitichai Klumyoo

นักศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
Undergraduate Student of the History Program, Faculty of the Humanities and Social Science,
Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University

เพชรรุ้ง เทียนปิวโรจน์ / Petchrung Teanpewroj

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
Assistant Professor of the History Program, Faculty of the Humanities and Social Science,
Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University

วันที่รับบทความ 15 พฤษภาคม 2566 / แก้ไขบทความ 7 มกราคม 2566 / ตอรับบทความ 11 มีนาคม 2567

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยาจากสาส์นสมเด็จ ผลการศึกษาพบว่า สาส์นสมเด็จ นับเป็นเอกสารความเห็นแลกเปลี่ยนความรู้ผ่านลายพระหัตถ์ระหว่างสมเด็จพระเอกาทศธรรมพระยาดำรงราชานุภาพกับสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ นริศรานุวัดติวงศ์ในการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา กล่าวคือ สมเด็จฯ ทั้งสองพระองค์ทรงอาศัยการวิเคราะห์ความรู้ด้านต่าง ๆ เช่น งานช่าง การสำรวจ เสด็จประพาส การอ่านวิเคราะห์หลักฐานพระราชพงศาวดารหรือเอกสารชาวต่างชาติ เป็นมุมมองต่อเรื่องประวัติศาสตร์ที่มีต่อเรื่องราวในอดีต ทำให้เกิดประเด็นความรู้ต่าง ๆ เช่น พระราชพิธีสถาปนาพระราชพิธีอินทราภิเษกและพระนามสมัญญสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พุทธศาสนานิกายสยามวงศ์ในลังกา และงานช่างกรมมุกสมัญญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ระเบียบอัยและเทวรูปสำริดสมัยอยุธยาในดินแดนพม่า เป็นต้น

คำสำคัญ : ความรู้ ประวัติศาสตร์อยุธยา สาส์นสมเด็จ

Abstract

This article purpose to study the knowledge of Ayutthaya history from the San Somdet. The results of the study found that San Somdet is an important historical document from the exchange of handwritten comments between Prince Damrong Rajanubhab with Prince Narisara Nuwattiwon is knowledge in the study of Ayutthaya history, the two Princes relied on the analysis of knowledge in various fields such as craftsmanship,

surveys and travels. Reading and analyzing evidence from the royal chronicles or foreign documents. It is a perspective on history regarding the past, Intharaphisek Ceremony and the subtraction of the era of King Prasat Thong. Buddhism in the Siamese Nikaya in Lanka and the work of pearl craftsmanship during the reign of King Boromakot. Yodia dance and bronze idols of Ayutthaya period in Burma, etc.

Keyword: Knowledge, Ayutthaya History, San Somdet

บทนำ

สาส์นสมเด็จพระเจ้าเอกทัศแห่งกรุงศรีอยุธยาเป็นลายพระหัตถ์แลกเปลี่ยนระหว่างสมเด็จพระเจ้าเอกทัศแห่งกรุงศรีอยุธยาและสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กรมพระยาพิชัยสงครามและกรมพระยาตากสินมหาราชกับสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ผ่านจดหมายเวรติดต่อกัน 2 สถานที่คือ พระตำหนักปลายเนินคลองเตยกับบ้านชินนามอนฮอลล์ เมืองปิ่นัง เนื้อหาในสาส์นสมเด็จพระเจ้าเอกทัศกล่าวถึงข้อคิดเห็นต่อโบราณวัตถุโบราณสถานจากการเสด็จประพาสดินแดนต่าง ๆ การนำเสนอข้อมูลสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงภายในและภายนอกประเทศ วิเคราะห์คำศัพท์ภาษาไทย การตรวจทานให้คำแนะนำหรือปรึกษาการตีพิมพ์หนังสืองานศพตามวาระต่าง ๆ เรื่องราวชีวิตประจำวัน ตลอดจนเรื่องราวเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดยเฉพาะความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์สมัยอยุธยากลายเป็นหนึ่งประเด็นที่สมเด็จพระเจ้าเอกทัศทั้งสองพระองค์ทรงสนพระทัยเนื่องจากในสาส์นสมเด็จพระเจ้าเอกทัศมีลายพระหัตถ์แลกเปลี่ยนจากการรวบรวมเบื้องต้นพบจำนวนมากถึง 10 เรื่องเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์อยุธยา บทความนี้นำเสนอบางส่วน ได้แก่ ประเด็นเรื่องจารึกแม่นางมงคลเทวี เหตุการณ์เจ้าฟ้าสุทัศน์พิจารณาคนออก ตำแหน่งออกญาเสนาภิมุข การสร้างความชอบธรรมทางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พุทธศาสนาและงานช่างมุขสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ตลอดจนระเบียบและเทวรูปสำริดสมัยอยุธยาในเมืองพม่า

1. จารึกลานทองแม่นางมงคลเทวี เจ้าฟ้าสุทัศน์ และออกญาเสนาภิมุขในสาส์นสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ

การศึกษาประวัติศาสตร์เปรียบเสมือนการศึกษาเหตุการณ์บนพื้นฐานข้อเท็จจริงของอดีต กล่าวคือสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ กรมพระยาพิชัยสงครามและกรมพระยาตากสินมหาราชทรงประทานความเห็นเป็นลายพระหัตถ์ต่อสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ถึงประเด็นการศึกษาประวัติศาสตร์เป็นลักษณะวิธีการศึกษาของศาสตร์แห่งการยกตัวอย่าง (Science of Example) มุ่งเน้นการพิจารณาวิธีการศึกษาค้นคว้า กระบวนการในการวิเคราะห์คำถามผ่านการตรวจสอบหลักฐานมากกว่ารูปธรรมรายละเอียดและให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ทั้งหมด 3 ข้อ ได้แก่ การเกิดขึ้น สาเหตุ และผลของเหตุการณ์ (นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และกรมพระยาตากสินมหาราช, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505 ค : หน้า 269) หรือการศึกษาเรื่องราวผ่านการค้นคว้า การตรวจสอบ ตลอดจนวิเคราะห์หลักฐานต่อ

เหตุการณ์ต่าง ๆ จากการกระทำของมนุษย์ที่มีการจดบันทึกสัมพันธ์กับข้อเท็จจริงช่วงเวลาแต่ละสมัย แตกต่างจากพงศาวดารมุ่งศึกษาเรียบเรียงตามลำดับเวลาตามเหตุการณ์ของพระมหากษัตริย์พระองค์ต่าง ๆ จำต้องมีรายละเอียดรอบคอบในการศึกษาโดยเฉพาะช่วงเวลาใกล้เคียงหรือร่วมสมัยเหตุการณ์ (นิรศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505 ข : หน้า 288 และพิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น, 2517, หน้า 71 – 72) ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระเจ้าทั้งสองพระองค์ทรงสนพระทัยในการวิเคราะห์และการเลือกใช้หลักฐานต่อการอธิบายเหตุการณ์ในอดีตที่ทรงแลกเปลี่ยนผ่านลายพระหัตถ์ระหว่างกันจึงทำให้พบเนื้อหาจำนวนหนึ่งที่เป็นการศึกษาทั้งหลักฐานพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยากับเอกสารชาวต่างชาติ บริบทเหตุการณ์และมุมมองทรงมีต่อเรื่องราวเหตุการณ์ในอดีต กรณีดังเช่น ผู้ร่ายลักลอบขุดกรุวัดพระศรีสรรเพชญ์ พ.ศ. 2476 ทำให้หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ได้ค้นพบและคัดลอกข้อความจารึกลานทองอักษรขอมถวายแด่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานิรศรานูวัตติวงศ์ คือ จารึกลานทองแม่นางมงคลเทวี (พ.ศ. 2077) หรือจารึกลานทองแม่นางมงคลเทวีศรีพระแก้วพบที่สถูปองค์กลาง วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นอักษรขอมสมัยอยุธยา มี 1 ด้าน รวม 4 บรรทัดและด้านข้างอีก 1 แถว เนื้อความในจารึกกล่าวถึง สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 พระราชทานตำแหน่งให้แม่นางเกื้อเป็นแม่นางมงคลเทวีศรีพระแก้ว เมื่อ พ.ศ. 2037 (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, 2510, หน้า 80)

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานิรศรานูวัตติวงศ์ทรงพิจารณาจารึกลานทองฯ “จะผิดหรือถูกก็ตาม วิสัยคำพยากรณ์ มีความเห็นแตกต่างกันอยู่ที่ชื่อแม่นางในบรรทัดกับที่หัวลาน กล่าวกระหม่อมคิดว่า เป็นชื่อสองคน” (นิรศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505 ก, หน้า 270) สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยว่าเป็นจารึกสุพรรณบัฏตั้งเจ้าหรือสตรีที่มีบรรดาศักดิ์สูงนำไปติดตั้งภายในพระบรมอัฐิในเจดีย์พระศรีสรรเพชญ์เป็นหลักฐานสร้างขึ้นสมัยอยุธยา แต่ทรงพบปัญหาจากการปรึกษาจากพระยาโบราณราชธานินทร์สันนิษฐานว่ามีการนำจารึกลานทองไปบรรจุในเจดีย์สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศกับปัญหาการระบุช่วงเวลาศักราชตรงกับกษัตริย์พระองค์ใด (บริบาลบุรีภัณฑ์, หลวง, 2503, หน้า 26)

สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานิรศรานูวัตติวงศ์ทรงวินิจฉัยและอาศัยหลักฐานพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์เป็นข้อยืนยันในการกำหนดศักราชที่ปรากฏในจารึกลานทองฯ ทำให้ข้อสรุปจบลงที่เป็นเลข 1416 ตรงกับจุลศักราช 856 หรือพุทธศักราช 2037 สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แล้วจึงนำจารึกดังกล่าวไปบรรจุในองค์กลางเจดีย์พระศรีสรรเพชญ์ที่สร้างขึ้นในรัชกาลของพระองค์ โดยสตรีในจารึกลานทองฯ เป็นพระนามของแม่นางเกื้อหรือแม่นางมงคลเทวีศรีพระแก้ว ตำแหน่งของสตรีสูงศักดิ์ของราชสำนักอยุธยาได้รับพระราชทานตำแหน่งจากสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 สอดรับการตีความของพระยาโบราณราชธานินทร์กับหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ที่วิเคราะห์ยืนยันว่าเป็นพระนามเดียวกัน (นิรศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ,

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ก, หน้า 270 และ 274 และประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1, 2542, หน้า 218)

เช่นเดียวกันกับข้อสงสัยของพระยาอินทรมณตรีต่อกรณีเจ้าฟ้าสุทัศน์ในประเด็นคำว่า “ขอพิจารณาคนออก” กล่าวคือ พระยาอินทรมณตรีส่งจดหมายทูลให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ในการวินิจฉัยคำดังกล่าว แต่พระองค์ทรงไม่สามารถตอบคำถามถึงคำดังกล่าวจึงส่งลายพระหัตถ์ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพตอบข้อสงสัยดังกล่าว (นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ฉ, หน้า 326)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงตั้งคำถามร่วมกับใช้หลักฐาน 2 ชิ้น คือ จดหมายเหตุของฮอลันดาเดินทางเข้ามาสมัยอยุธยาควบคู่กับอ่านพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เพื่อทรงต้องการตอบข้อสงสัยของพระยาอินทรมณตรี ทำให้ทรงอธิบายเหตุการณ์เจ้าฟ้าสุทัศน์เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเอกาทศรถขณะดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชเพียง 4 เดือนได้กราบทูลเสนอ “ขอพิจารณาคนออก” ทำให้สมเด็จพระเอกาทศรถทรงตรัสถามว่า “จะเป็นขบถหรือ” ทำให้เจ้าฟ้าสุทัศน์เกรงพระราชอาญาจึงเสวยยาพิษสิ้นพระชนม์ (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, 2542, หน้า 372 และนริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ฉ, หน้า 333)

คำว่า “ขอพิจารณาคนออก” ทรงวินิจฉัย “ไม่พบอธิบายเค้าเงื่อนที่ไหนนอกจากที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารเพียงเท่านั้น ถ้าพิจารณาแต่ตามคำที่กล่าวอาจหมายความว่าทูลขอให้ปลดคนพ้นจากหน้าที่รับราชการแต่อาจยังน้อยกว่าประเพณีเดิม” (นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ฉ, หน้า 335) กอปรกับเมื่อทรงอ่านจดหมายเหตุมองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์ กล่าวถึงการกำหนดพิจารณาประเพณีการเข้ารับราชการของไพร่สมัยอยุธยา กล่าวคือ ไพร่หลวงต้องเข้าเฝ้ารับราชการเป็นเวลา 6 เดือนต่อปี เพื่อทำงานให้แก่ราชสำนักอยุธยา ดังนั้นคำว่า “ขอพิจารณาคนออก” จึงหมายถึงการขอลดเวลาเข้าเฝ้าน้อยลงกว่า 6 เดือนต่อปีในการเข้ารับราชการของไพร่พล (นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ - กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ฉ, หน้า 336 และประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 17, 2505, หน้า 200)

นอกจากนี้ทรงศึกษาจากเอกสารฮอลันดา กล่าวถึงเหตุการณ์เจ้าฟ้าสุทัศน์ หรือเจ้าฟ้าธนะ (Tiofa Tanaw) เกณฑ์กำลังพร้อมกับพระเจ้าล้านช้างเสด็จยกทัพช่วยปราบปรามกบฏญี่ปุ่นเข้าบุกพระราชวังอยุธยา เนื่องด้วยสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จพระประชวรเปิดโอกาสให้กับกบฏญี่ปุ่นเข้าบุกพระราชวังแต่ไม่ประสบความสำเร็จ โดยกองทัพของพระเจ้าล้านช้างและเจ้าฟ้าสุทัศน์ตั้งทัพ ณ เมืองลพบุรี ต่อมาเมื่อกบฏญี่ปุ่นถูกปราบปรามหมด แต่กองทัพล้านช้างต้องการครอบครองกรุงศรีอยุธยา ทำให้สมเด็จพระเอกาทศรถทรงยกทัพขึ้นปราบปรามจากความช่วยเหลือจากฮอลันดา

สามารถเอาชนะกองทัพล้านช้างสำเร็จ (เอกสารหอสมุดฯ สมัยกรุงศรีอยุธยา, 2541, หน้า 37 – 38) ด้วยเหตุนี้ทำให้พระองค์ทรงวินิจฉัยข้อสันนิษฐานสรุปว่า เจ้าฟ้าสุทัศน์ต้องการขอลดเวลาประจำการกำลังพลก่อนการเรียกกองทัพจากล้านช้างร่วมช่วยปราบปรามกบฏญี่ปุ่นกลายเป็นเหตุให้พระองค์เสวยยาสิ้นพระชนม์ด้วยเกรงพระราชอาญา (นิรุกรานวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาและดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ค, หน้า 335)

ประวัติของออกญาเสนาภิมุข (ยะมะตะ นางะมะชะ) ขุนนางชาวญี่ปุ่นสมัยอยุธยา เริ่มต้นจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานิรุกรานวัดติวงศ์ทรงส่งหนังสือพิมพ์ถวายแด่สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพภายในเนื้อหาระบุถึงประวัติออกญาเสนาภิมุขอธิบายไม่ตรงกับพระราชพงศาวดาร 2 ฉบับ (นิรุกรานวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ค, หน้า 253) ทำให้สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงทราบทุกกลับโดยพระองค์ทรงรวบรวมหลักฐานปรากฏเกี่ยวกับประวัติของออกญาเสนาภิมุขในหนังสือพิมพ์ทรงวินิจฉัยไว้ว่า

“หนังสือซึ่งปรากฏรายการเรื่องออกญาเสนาภิมุขมี 2 เรื่อง คือจดหมายเหตุวันวลิต พ่อค้าฮอลันดา ซึ่งเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเมื่อรัชกาลพระเจ้าปราสาททองแต่งไว้ เรื่อง 1 จดหมายเหตุที่เมืองญี่ปุ่น เซอร์เอเนสต์สะเตาซึ่งเคยเป็นอุปทูตอยู่ในกรุงเทพฯ ไปค้นพบเมื่อไปเป็นราชทูตอยู่กรุงโตเกียว แปลเป็นภาษาอังกฤษแล้วเรียบเรียงพิมพ์ไว้ เรื่อง 1” (นิรุกรานวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ค, หน้า 264)

สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายเกริ่นนำเกี่ยวกับชุมชนชาวญี่ปุ่นสมัยอยุธยา สันนิษฐานว่าการค้าขายระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ทำให้มีชาวญี่ปุ่นจำนวนมากเข้ามาตั้งถิ่นฐานจากการหลบลี้ภัยการเข้ารีตคริสต์ศาสนาหรือโจรสลัดปล้นสะดมตามท้องทะเลต่าง ๆ ตลอดจนรับจ้างเป็นแรงงานให้แก่ฮอลันดา ส่งผลให้ชาวญี่ปุ่นเข้ามาอาศัยเพิ่มขึ้นนำไปสู่การจัดตั้งกรมอาสาญี่ปุ่นขึ้นเช่นเดียวกับกรมอาสาอื่น ๆ อย่างกรมอาสาจาม และพระราชทานที่ดินบริเวณเหนือบ้านฮอลันดา ต่อมาเกิดกบฏญี่ปุ่นปล้นสะดมเมืองเพชรบุรีตามบันทึกของเอกสารฮอลันดา (ดูใน เอกสารฮอลันดา สมัยกรุงศรีอยุธยา, 2541, หน้า 36 – 37) เมื่อญี่ปุ่นประกาศปิดประเทศส่งผลให้ชาวญี่ปุ่นไม่สามารถเดินทางกลับได้ โดยออกญาเสนาภิมุขทรงสันนิษฐานว่ารับราชการตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ พระเจ้าทรงธรรม และเมื่อถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงไม่วางพระทัย โดยทรงออกอุบายแต่งตั้งออกญาเสนาภิมุขเป็นเจ้าเมืองปกครองและเสียชีวิตที่เมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาเกิดกบฏญี่ปุ่น

ขัดแย้งระหว่างกันจึงหลบหนีออกไปอยู่ที่เมืองเขมร (นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ค, หน้า 266 – 267)

สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ตอบลายพระหัตถ์กลับ เพื่อชี้ให้เห็นปัญหาการศึกษา พระราชพงศาวดารเรื่องออกญาเสนาภิมุข เนื่องจากเหตุการณ์กบฏญี่ปุ่นปล้นสะดมเมืองเพชรบุรีใน หนังสือพิมพ์และเอกสารฮอลันดาอธิบายเกิดขึ้นตรงกับสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ แต่ “...พระราชพงศาวดารของเราเห็นจะหลงปี...” อธิบายว่าเกิดขึ้นสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ค, หน้า 278) พร้อมทั้งทรงวินิจฉัยตำแหน่งออกญาเสนาภิมุขที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง ระบุถึงตำแหน่งพระเสนาภิมุข เจ้ากรมอาสาญี่ปุ่น ถือศักดินาจำนวน 1,000 ไร่ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, 2505, หน้า 299) ว่าตำแหน่งดังกล่าวถูกเพิ่มเติมขึ้นในภายหลังสอดคล้องกับการอธิบายของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวคือ คำว่า “เสนาภิมุข” เป็นบรรดาศักดิ์ใหญ่กว่าตำแหน่งเจ้ากรมอาสา ต่อมาเมื่อยามาตะดำรงตำแหน่งเป็นออกญาเสนาภิมุขมีการเพิ่มเติมหน้าที่ให้เป็นเจ้ากรมอาสาญี่ปุ่น เพื่อกำหนดหัวหน้าควบคุมและดูแลกองทหารอาสาชาวญี่ปุ่นสำหรับช่วยราชการแก่ราชสำนัก และการเปลี่ยนจากตำแหน่ง “พระ” มาเป็น “พระยา” จึงแสดงให้เห็นฐานันดรศักดิ์เพิ่มสูงขึ้นในการเป็นกองกำลังหลักสำคัญของราชสำนัก (นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ธ, หน้า 200, 236 และ 238)

2. ความรู้เรื่องพระราชพิธีสิบคักราช พระราชพิธีอินทราภิเษก และพระนามของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองในสาส์นสมเด็จ

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงดำรงตำแหน่งเดิมคือ “เจ้าพระยาโกษาธิบดีศรีศรีวิวงศ์” กระทำการยึดอำนาจจากสมเด็จพระเชษฐาธิราชกับสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ โดยทั้งสองพระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแห่งราชวงศ์สุโขทัย การกระทำดังกล่าวนำไปสู่การสถาปนาราชวงศ์ปราสาททองแทนที่ราชวงศ์สุโขทัยผ่านการปราบดาภิเษกจากความเห็นชอบของขุนนางจำนวนหนึ่ง ส่งผลให้สิทธิธรรมของพระองค์จากการเป็นขุนนางไม่มีความชอบธรรมจึงเกิดกบฏพระอาทิตย์วงศ์ขึ้นมาท้าทายพระราชอำนาจพระองค์จากการสนับสนุนขุนนางจำนวนหนึ่งอยู่ในราชวงศ์เดิม ก่อปรกับเมื่อศักราชครบจุลศักราช 1000 เกิดปัญหาภาวะหน้าแล้งไม่สามารถทำเกษตรกรรมและผู้คนเสียชีวิตจำนวนมากจากโรคภัยต่าง ๆ จึงนำไปสู่การกระทำพระราชพิธีดังกล่าวในการปรับแก้ไขศักราช เพื่อฟื้นฟูบ้านเมืองให้มีความอุดมสมบูรณ์ การค้าขายขยายตัว และการแสดงพระราชอำนาจของพระองค์ภายใต้ราชวงศ์ใหม่ (ดูเพิ่มเติมในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3, 2542, หน้า 376 – 378 และ 383)

ประเด็นข้างต้นจึงปรากฏในลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงประทานความเห็นพระราชพิธีลบล้างปีไม่ใช้ลบล้างปี เนื่องจากเป็นการกระทำเฉพาะ สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองไม่ปรากฏตามรัชกาลอื่น ดังนั้นการแก้ไขมาเป็นปีกุนแทนไม่ส่งผลต่อ รัชกาล โดยปรับให้คลาดเคลื่อนเป็นปีนักษัตรจาก 12 ปีจำต้องลบล้างเหลือ 10 ปี (นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ- กรมพระยา, 2505ช : หน้า 30 และ นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ฎ, หน้า 170) สมเด็จพระเจ้า - กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตอบลายพระหัตถ์และวินิจฉัยมูลเหตุของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงกระทำพระราชพิธีอินทราภิเษกและพระราชพิธีลบล้างปีถวายแด่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา- นริศรานุวัดติวงศ์ ความว่า

“ผู้แต่งหนังสือพระราชพงศาวดารไปถือเอาพลความเป็นสำคัญ ข้อสำคัญที่จริง นั้นพระเจ้าปราสาททองที่ได้ประเทศกัมพูชา จึงเอาเหตุนั้นเฉลิมพระเกียรติเป็นพระเจ้า ราชาราช คือเลื่อนจาก King เป็น Emperor ด้วยทำพิธีอินทราภิเษก การเปลี่ยนปีที่ เรียก ลบล้างปี เป็นแต่อุปการณในพิธีนั้น คิดดูในเวลานี้ว่าถ้าพระเจ้าปราสาททองตั้งชื่อ ปีเสียใหม่ทั้ง 12 ปี ให้ใช้แทนชื่อปีवाद ฉะนั้น อย่างเดิมก็น่าจะสะดวกกว่า เพราะทำให้ เลื่อนปีกุนขึ้นมาเป็นสัมฤทธิศกนั้น ทำให้จดหมายเหตุเก่ายุ่งหมด...” (นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า บรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ฎ, หน้า 176 และ 236)

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงริเริ่มกระบวนการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองจากการ โปรดเกล้าฯ ถวายแบบปราสาทเมืองพระนครสร้างในกรุงศรีอยุธยา ดังเช่น สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรง- ราชานุภาพทรงอธิบายเรื่องสร้างวัดไชยวัฒนาราม กล่าวคือ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงโปรดเกล้าฯ ถวายแบบโบราณสถานที่เมืองพระนครเข้ามาสร้างเสริมพระเกียรติยศแด่พระองค์ ได้แก่ ประตูปฐม พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ ปราสาทนครหลวงถ่ายแบบจากปราสาทพิฆาณอากาศ และวัดไชยวัฒนาราม จำลองจากนครวัด สื่อนัยถึงชัยชนะเหนือเมืองพระนคร (นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้า ฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ฎ, หน้า 169 – 170) อย่างไรก็ตามสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงประทานความเห็นเพิ่มเติมจาก ความสนพระทัยเรื่องช่าง กล่าวคือ ประตูปฐมไม่ได้มาจากเมืองพระนครแต่เป็นการทำหน้าพรหม ติดอยู่กับยอดปราสาท ฐานพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์เลียนแบบจากพระนคร ปราสาทนครหลวงก่ออิฐ เป็นช่องรูปเรียงเป็นแถว และวัดไชยวัฒนารามสามารถตีความสร้างขึ้นเป็นเมรุหรือเลียนแบบปราสาทเขมร

(นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505, หน้า 197)

ดังนั้น พระราชพิธีลบล้างและพระราชพิธีอินทราภิเษกของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงเป็นการกระทำเฉพาะพิธีกรรมที่ทำให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ทรงเห็นด้วย เนื่องจากพระราชพิธีลบล้างของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นการเคลื่อนย้ายเวลาจากปีชวดมาปีกุนเพื่อต้องการยืนยันสิทธิธรรมอำนาจของพระองค์ในการสถาปนาราชวงศ์ปราสาททอง ดังที่ทรงสันนิษฐานว่า “พระเจ้าปราสาททองตั้งราชวงศ์ใหม่แสวงหากฤษฎาภินิหาร เมื่อสามารถเอาเมืองเขมรกลับมาเป็นเมืองขึ้นได้ จึงเฉลิมพระเกียรติด้วยประการต่าง ๆ เป็นต้น แต่ให้ถ่ายแบบปราสาทกับทั้งพระที่นั่งเมืองยะโสธรนครธมมาสร้างเฉลิมพระเกียรติที่ในกรุงศรีอยุธยา และที่สุททำพิธีอินทราภิเษกประกาศพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชาธิราช” (นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505, หน้า 229 – 230)

อนึ่งพระนามของพระเจ้าปราสาททองนับเป็นประเด็นสำคัญหนึ่งในการแสดงถึงสิทธิธรรมทางการเมืองของพระองค์ ดังปรากฏจากกรณีพระที่นั่งวิหารสมเด็จ สะท้อนพระเกียรติยศและบารมีของพระองค์ กล่าวคือ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงพระดำริสร้างปราสาทยอดปรางค์ปิดทอง จึงเรียกพระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง” ขณะที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ทรงวินิจฉัยต่อกรณีพระนามสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นพระนามใช้สื่อความหมายถึงพระมหากษัตริย์พม่าทุกพระองค์ (นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505, หน้า 131 – 132 และ 188) สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยเห็นด้วย เนื่องจาก พระนามปราสาททองพบทั้งในดินแดนสยามและพม่า แต่สำหรับสยามใช้ปราสาททองกระทำพระราชพิธีและไม่เป็นที่เสด็จประทับของพระมหากษัตริย์ ดังนั้น สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง หมายความว่าพระเกียรติยศสูงสุดเสมอเทียบพระเจ้าแผ่นดินพม่า (นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505, หน้า 13)

ข้อสังเกตพระนามเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าปราสาททองปรากฏความเกี่ยวข้องับวัฒนธรรมการตั้งพระนามพระมหากษัตริย์พม่าอย่างสูง สอดคล้องบริบทเหตุการณ์ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กล่าวถึง สมเด็จพระเจ้าปราสาททองส่งพระราชสาส์นถวายแด่พระเจ้ากรุงอังวะให้ทรงพิจารณาลบล้างแบบเดียวกันกับพระองค์ แต่พระเจ้ากรุงอังวะทรงปฏิเสธกระทำการลบล้างแบบเดียวกันกับกรุงศรีอยุธยา ส่งผลให้พระองค์ไม่พอพระทัยอย่างมาก (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก ภาคที่ 3, 2542, หน้า 385–386) ดังที่ข้อสรุปของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้เกี่ยวกับพระนามของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเปรียบเสมือนการยกสถานะความเป็นพระมหากษัตริย์ฐานะพระเจ้าจักรพรรดิราชาธิราชเทียบเท่าพม่าและเหนือกว่าประเทศราช เพื่อยืนยันสิทธิธรรม

ของพระองค์ต่อระเบียบจักรวาลของพระมหากษัตริย์รัฐจารีตเชื่อมโยงต่อดิพุทธศาสนาต่อสิทธิธรรม
ทางการเมืองของราชวงศ์ปราสาททอง

3. ความรู้ด้านพุทธศาสนาและกรมช่างมุกสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ในสาส์นสมเด็จ

ความรู้ของสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศต่อการส่งเสริมพุทธศาสนาปรากฏในจากการ
แลกเปลี่ยนลายพระหัตถ์ของสมเด็จฯ ทั้งสองพระองค์ กล่าวคือ ลายพระหัตถ์เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม
พ.ศ. 2479 สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงรำลึกเมื่อคราวเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2434
เมื่อเสด็จเดินทางถึงเกาะลังกา รัฐบาลอังกฤษอัญเชิญพระเจ้ายะกัฏวายแต่พระองค์ทรงเคารพบูชา
ทรงสังเกตคัมภีร์ลานทองคำเป็นภาษาขอมพร้อมกับอธิบายว่า

“กรอบทองคำจำหลักลายกุดั่นเป็นของฝีมือไทย เขาบอกว่า พระเจ้าแผ่นดิน
สยาม คือ พระเจ้าบรมโกศพระราชทานไปเมื่อครั้งให้พระอุปาลิกกับคณะสงฆ์ออกไปตั้ง
สมณวงศ์ให้กลับมีขึ้นในลังกาทวีป ...จึงเกิดสงสัยว่าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา พระสงฆ์ไทย
จะใช้อ่านกรรมวาจาเช่นเดียวกับพระพม่าดอกกระมัง มิฉะนั้นเหตุใดพระเจ้าบรมโกศจึง
จะทำคัมภีร์ลานทองคำจารึกกรรมวาจาพระราชทานไป ขอให้ทรงพิจารณาดู” (นิรศรา
นุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ,
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505จ, หน้า 19 – 20)

สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงเจริญสัมพันธไมตรีด้านพุทธศาสนากับลังกาของพระเจ้า
เกียรติศิริราชสิงหะปรากฏในคำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวถึง พระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะส่งคณะราชทูตลังกา
ถวายพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการมากรุงศรีอยุธยา วัตถุประสงค์ต้องการให้อยุธยาจัดส่ง
สมณทูตจัดระเบียบแบบแผนและจัดการเผยแพร่คำสอนพระไตรปิฎกในลังกา ทำให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
บรมโกศทรงแต่งตั้งสมณทูต 2 รูป คือ พระอุปาลิกกับพระอริยมุนี พร้อมคณะสงฆ์ 50 รูป อัญเชิญ
พระพุทธรูปปางห้ามสมุทรกับพระพุทธรูปจำนวน 20 องค์ และพระไตรปิฎกเป็นเครื่องราชบรรณาการ
ถวาย ตลอดจนการเผยแพร่พระปริยัติธรรมสั่งสอนภิกษุสามเณรในลังการวม 500 เศษ แก่
พระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะ (วงศ์ศิริราชสนิท, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง, 2468, หน้า 138 – 140)

ด้วยเหตุนี้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้ความเห็นเพิ่มเติมในการคัดลอกพระไตรปิฎก
ของพระสงฆ์ในกรุงศรีอยุธยาต้องการใช้สำหรับการอุปสมบทปรากฏในสยามูปถัมภ์ฯ จดหมายเหตุเรื่อง
ประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีปกล่าวถึงหนังสือคัมภีร์กรรมวาจาจารบอนแผ่นทองคำ พระคัมภีร์
ปาติโมกข์ พระคัมภีร์มหานิทเทส เขียนด้วยอักษรพื้นเมือง คัมภีร์อื่น ๆ หลายเล่มไม่ปรากฏในลังกา (ดำรง
ราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2503, หน้า 137 และนันทนา สุตกุล, 2509, หน้า

49) กอปรกับพระองค์ทรงตอบกลับเรื่องจาริกลานทองคำกรรมวาจา กล่าวคือ ทรงตั้งข้อสันนิษฐานใหม่ ประทานความเห็นเห็นว่าเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดฯ พระอุปาสีและคณะสงฆ์ไปอุปสมบทในลังกา เนื่องจากการฟื้นฟูพุทธศาสนาตามพระราชดำริของพระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะ จึงโปรดฯ แต่งคัมภีร์จาริก ลานทองคำกรรมวาจาตามประเพณีเดิมของลังกาถวาย ทำให้การอุปสมบทเปลี่ยนจากกรรมวาจามาเป็น การสวดด้วยปากเปล่าแบบไทยหรือสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงที่เรียกว่า “คัมภีร์สวด นาคลานทอง” (นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ค, หน้า 40 – 41 และ 51)

ดังนั้นพระอุปาสีและคณะสงฆ์ได้การอุปถัมภ์พระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะ ทำให้ช่วงเวลา 3 ปี คณะสงฆ์สยามทำการอุปสมบทพระสงฆ์จำนวนถึง 700 รูป และบรรพชาสามเณรทั้งชาวลังกาเป็น สังฆนายก จำนวน 6 รูป และบรรพชาเพิ่มอีก 3,000 รูป ตลอดจนสร้างศาสนสถานขึ้นในเมืองแคนดิ โดยเฉพาะวัดบุบผาราม ทำให้การเจริญสัมพันธไมตรีด้านพุทธศาสนาระหว่างสยามกับลังกาเจริญรุ่งเรือง อย่างมาก โดยเฉพาะเกิดการสถาปนาพุทธศาสนานิกายสยามวงศ์ในลังกาและกรุงศรีอยุธยาฐานะ ศูนย์กลางพุทธศาสนาดังที่พระองค์ทรงสันนิษฐานว่าพระภิกษุสยามร่วมอุปสมบทฐานะครูพร้อมตั้ง สมณวงศ์ขึ้นใหม่ในลังกา (ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2469, หน้า 182 และ 188 และนันทนา สุตกุล, 2509, หน้า 54)

นอกจากการส่งเสริมพุทธศาสนาในความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับลังกา งานช่างสมัย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเป็นงานสำคัญฐานะศิลปะอยุธยาตอนปลาย กล่าวคือ สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงอุปถัมภ์งานช่างและทรงโปรดฯ บูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานด้วยงานฝีมือ ประณีตปรับแก้ไขลวดลาย เช่น วัดมหาธาตุที่พิษณุโลก พระปรางค์舍利ยงในวัดมหาธาตุ เมืองสวรรคโลก วิหารหลวงวัดมหาธาตุเมืองทุ่งยั้ง และวัดพระฝางที่เมืองสวางคบุรี เป็นต้น (บริบาลบุรีภัณฑ์, หลวง, 2477, หน้า 15 และดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2469, หน้า 117 – 118)

งานช่างโดดเด่นเฉพาะสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนิยมทำงานสลักบานประตูมุก กล่าวคือ ลักษณะลายมุกบานประตูสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงอธิบายว่า “ลายเต็มมีรูป เทวราชอยู่กลางแห่งหนึ่ง กับลายช่องกลม ๆ มีหัวรูปและรูปภาพครึ่งตัวอยู่ในช่องอีกอย่าง ดูประหนึ่งจะทำ คละกันไปในสองอย่างนั้น” หรือที่เรียกว่าลายช่องออกแบบลักษณะลายรูปสัตว์หิมพานต์บรรจุลายไว้ ภายในลายวงกลมเรียงกันในแนวตั้งลงมาถึงขอบล่างของบานประตู และประดับลวดลายธรรมชาติ ประกอบบานประตู (นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ฉ, หน้า 106 และนริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ช, หน้า 153) ดังปรากฏในลวดลายเขียนมุกทั้งบานมุกประตูวัดบรมพุทธาราม บานมุก

ประตุมหาวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง และบานประตุมหาวิหารพระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น

จำนวนช่างมุกสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศปรากฏลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเยี่ยมชมหอพระมณฑิยธรรมภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงสังเกตประตูบานมุกพบหนังสือจารึกบานมุกจากกรอบประตูทรงให้พระยารัตนพิพาภิบาลคัดลอกถวาย คล้ายกับจารึกบานมุก ประตูการเปรียญวัดป่าโมกซึ่งเอามาบรรจุไว้ ณ พระวิหารยอดในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (นิรศรานูวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ฉ, หน้า 4) จากข้อความจารึกทรงสังเกตเป็นจารึกบานประตุมุก วัดบรมพุทธาราม (พ.ศ. 2295) กล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดเกล้าฯ เขียนลายมุกบานประตูและพระอุโบสถ วัดบรมพุทธาราม ใช้ช่างจำนวน 200 คน พร้อมกับแสดงรายละเอียดค่าใช้จ่ายในการก่อสร้าง ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงโปรดให้ย้ายมาประดิษฐาน ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร แล้วย้ายมาประกอบบานประตูหอพระมณฑิยธรรม ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, 2510, หน้า 57)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตอบลายพระหัตถ์ต่อจารึกบานประตุมุก วัดบรมพุทธาราม (พ.ศ. 2295) ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงวินิจฉัย “กับคำจารึกบานมุกการเปรียญวัดป่าโมก ซึ่งใช้เป็นประตูพระวิหารยอดอยู่บัดนี้ ที่ท่านคัดสำเนาประทานมาแต่ก่อนสำนวนแต่งคำจารึกเหมือนกันแทบจะตรงคำต่อคำ ต่างกันแต่ศุภมาศเวลาที่ทำการจำนวนช่าง กับจำนวนเงินบำเหน็จ” (นิรศรานูวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ฉ, หน้า 15) กล่าวคือ บานประตุมุกวัดบรมพุทธารามสร้างเมื่อ พ.ศ. 2295 ขณะที่บานประตุมุกเป็นจารึกสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2296 กล่าวถึง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงโปรดเกล้าฯ ช่างจำนวน 185 คนสลักกลดลายบานประตุมุกวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดป่าโมก ใช้ระยะเวลาทำ 2 เดือน 17 วันพร้อมกับพระราชทานบำเหน็จแก่ช่างจำนวนมาก (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, 2510, หน้า 74)

เมื่อเปรียบเทียบช่างทำบานมุกประตูวัดบรมพุทธารามน้อยกว่าที่บานมุกประตูวิหารพระพุทธไสยาสน์ จำนวน 15 คน ในทางกลับกันระยะเวลาการสลักกลดลายบานมุกประตูวัดบรมพุทธาราม เป็น 4 เดือน 7 วัน มากกว่าบานมุกประตูวิหารพระพุทธไสยาสน์ ใช้ระยะเวลา 2 เดือน 17 วัน ตลอดจนพระราชทานบำเหน็จ 30 ชั่ง พระองค์ทรงลงความเห็นจากหลักฐานจารึก 2 แห่งว่า สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงให้ความสำคัญกรมช่างมุกในการประดับมุกบริเวณบานมุกประตูตลอดรัชกาลของพระองค์ (นิรศรานูวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ฉ, หน้า 15) เช่นเดียวกันกับบานประตุมุกวิหารพระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลกสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2299

กล่าวถึงพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ เขียนลวดลายมุกบนประตู่ จำนวนช่าง 130 คน และพระราชทานบำเหน็จแก่ช่างทั้งเสื่อผ้ากับเงินตราเป็นจำนวนมาก (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, 2510, หน้า 76 และนิศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ - กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ณ, หน้า 152)

ข้อวินิจฉัยของพระองค์สะท้อนสภาพเศรษฐกิจสมัยอยุธยาตอนปลายช่วงสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ กล่าวคือ กรมช่างมุกเป็นหน่วยงานหนึ่งในระบบราชการสมัยอยุธยาสามารถการจ่ายบำเหน็จให้กับช่างฝีมือ เพื่อสร้างแรงจูงใจให้กับช่างฝีมือเข้ามาทำงานให้แก่ราชสำนักแทนการเกณฑ์แรงงานไพร่ ทำให้กรมช่างมุกสร้างโอกาสในการประกอบอาชีพสร้างรายได้ และส่งส่วยให้แก่รัฐผ่านราชสำนักในรูปแบบบำเหน็จเป็นของตอบแทนสะท้อนให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองทั้งด้านฟื้นฟูพุทธศาสนาในลังกา และกรมช่างมุกขยายตัวจากเศรษฐกิจของอยุธยาตอนปลาย ทำให้สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเปรียบเสมือน “บ้านเมืองดี” เนื่องจากรัฐบริเวณใกล้เคียงอย่างมอญ พม่า ลังกา และเขมรเสื่อมอำนาจลงอย่างมาก (นิศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ช, หน้า 110)

4. ความรู้เรื่องระบำโยเดียและเทวรูปสำริดสมัยอยุธยาในเมืองพม่าจากศาสนสมเด็จ

สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จประพาสเมืองพม่าในช่วง พ.ศ. 2477 วัดอุประสงค์ทรงต้องการพักผ่อนควบคู่กับการแสวงหาความรู้ต่าง ๆ ในเมืองพม่า ทำให้ลายพระหัตถ์ถวายกลับมีประเด็นเกี่ยวกับจำนวนหนึ่งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาในเมืองพม่า ดังเช่น เสด็จเมืองมณฑลพะเย่ยทรงมีโอกาสนพบปะแลกเปลี่ยนกับพระราชวงศ์พม่าอ้างสืบเชื้อสายจากชาวอยุธยา คือ พระองค์หญิงตาดเล่าถึงเจ้าจอมมารดา กับพระองค์หญิงตะรังงาเล่าถึงต้นสกุลของพระองค์เป็นเจ้าชายเป็นคนอยุธยาที่ถูกกวาดต้อนจากเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 (นิศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ง, หน้า 90 – 91 และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2489, หน้า 238 – 239) โดยเฉพาะเรื่องการระบำอยุธยาในดินแดนพม่าหรือที่พม่าเรียกว่า “ระบำโยเดีย” สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงทูลการสืบค้นหาการพ้อนรำ ในลายพระหัตถ์ฉบับวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2478 ความว่า

“ข. หม่อมฉันทูลไปในจดหมายฉบับก่อนถึงเรื่องเที่ยวสืบหาจะดูพ้อนรำขับร้องอย่างไทย หรือที่พม่าจะเรียกว่า “โยเดีย” ซึ่งพม่าได้แบบไปจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อ 160 ปีมาแล้ว ... ครั้นกลับมาถึงร่างกุ้ง หม่อมฉันมาได้โอกาสพบกับพวกขุนนางพม่าหลายคน มีคนหนึ่งรับอาสาว่าจะหาคนรำดีในกระบวนอย่างโยเดียมารำให้ดู เขานัดให้ไปที่บ้านเขาคืน 1 แล้วหาผู้หญิงนักรำที่มีฝีมือดีมารำให้ดู 3 คน สองคนเป็นแต่รำพม่าอีกคนหนึ่งชื่อแม่เยื่อน Ma Nyum อายุราว 40 ปี ...และบอกว่าตัวได้เปนศิษย์นางละคร

ในคนหนึ่งของพระเจ้ามณฑล ร้อย่างโยเดียให้ดูท่าทางยังมีหลักกระบวรราชของไทย
มาก...” (นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรง
ราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ง, หน้า 73)

ประเด็นข้างต้นสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ทรงวินิจฉัยเรื่องละครกับกระบวนกร
ฟ้อนรำในเมืองพม่าเป็นการถอดแบบการแสดงแบบละครจากเมืองไทย เนื่องจากพม่ามีแต่ระบำโดยไม่มี
เนื้อเรื่อง เมื่อโลกทัศน์ของพม่ากว้างขวางจึงรับละครเข้ามาเป็นเนื้อเรื่องแล้วให้ระบำเป็นการรำประกอบ
ตามแบบอย่างไทย และสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรง “...เห็นควรจะลงпенยุติได้” (นริศรา
นุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมพระยา, 2505ง, หน้า 210 และ 216)

นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จเมืองมณฑลพะเยาต้องการนมัสการพระมหาหมัณเฑ
เป็นสังคตศีลพิธีประจำเมืองพม่า ระหว่างเสด็จทรงสังเกตพบและถ่ายรูปเทวรูปสำริดศิลปะเขมรจาก
อยุธยาไปอยู่ที่วัดพระมหาหมัณเฑนี่จึงส่งรูปถ่ายถวายแด่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ ทำให้
สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ทรงทูลถวายลายพระหัตถ์กลับเล่าถึงเมื่อครั้งทรงเคยเสด็จ
ประพาสเมืองพม่ามาก่อนได้วินิจฉัยเทวรูปสำริดจากความรู้ด้านงานช่างเป็นศิลปะเขมรจากการที่พม่าชน
ย้ายไปจากวัดพระศรีสรรเพชญ์และทรงแนะนำให้สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ “...ทอดพระเนตร
เห็นและทรงพิเคราะห์ดู” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ง, หน้า 50 และ 65)

สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึง “...ตั้งใจไปดูและเตรียมหาหลักฐานในเรื่องประวัติไปด้วย
...” (ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2489, หน้า 209) โดยอาศัยใช้หลักฐาน
พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์มาอธิบาย สันนิษฐานว่าเป็นเทวรูปสำริดที่
สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) เมื่อคราวตีเมืองนครธมกวาดต้อนเอาผู้คนเขมรและเทวรูป
สำริดมาไว้ที่กรุงศรีอยุธยา ต่อมา พ.ศ. 2112 พระเจ้าบุเรงนองเสด็จยกทัพตีกรุงศรีอยุธยาได้นำไปไว้ที่เมือง
หงสาวดีจำนวน 32 ชิ้น เป็นเวลา 30 ปี ต่อมาเมื่อเมืองยะไข่มาตีเมืองหงสาวดีนำไปประดิษฐาน
ในวัดพระมหาหมัณเฑนี่อีก 180 ปี และครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. 2327 พระเจ้าปดุงแห่งราชวงศ์อลองพญาเสด็จตี
เมืองยะไข่ชัยใหญ่ไว้ที่เมืองมณฑลพะเยาเป็นต้นมา (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1, 2542,
หน้า 214, และนริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ,
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505ง, หน้า 68 – 69 และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2489, หน้า 209 – 210) ในลายพระหัตถ์ที่ทรงตอบหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์
สำรวจพบเทวรูปสำริดเหลืออยู่ 6 ชิ้นจาก 32 ชิ้น ได้แก่ เทวรูปพระอิศวรยืน 2 ชิ้นและเทวรูปสัตว์อย่าง
สิงห์ 3 ชิ้นกับช้างเอราวัณ 1 ชิ้น โดยทรงสันนิษฐานว่าจากกรณีวัดพระมหาหมัณเฑนี่เกิดไฟไหม้ในสมัย

พระเจ้าอโศก พ.ศ. 2426 ทำให้ “หายตกลงมาหลายชั้นแล้ว เพราะชนย้ายกันหลายคราว ...บางทีอาจจะถูกไฟละลายเสียโดยมาก...” (บริบาลบุรีภัณฑ์, หลวง, 2503, หน้า 91 – 92) กอปรกับทรงสันนิษฐานเทวรูปหัวสิงห์ 3 ชั้นแบบเขมรที่สูญหายว่าช่างพม่าต่อเติมหล่อหัวสิงห์แบบใหม่เป็นทรงพม่าแทนทรงเขมร (ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2489, หน้า 211)

อย่างไรก็ตามลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเห็นด้วยกับเสนอแนะเกี่ยวกับประวัติของเทวูปสำริดที่พระเจ้าบุเรงนองทรงอุทิศถวายเป็นพุทธรูปตามศาสนสถานต่าง ๆ ต่อมาเมื่อเมืองยะไข่มาตีเมืองหงสาวดีจากการขนย้ายตามคำสั่งนาย ทำให้เทวูปสำริดชำรุดเสียหายและลักษณะเทวูปสำริดหัวสิงห์ทรงสันนิษฐานว่าเป็นงานช่างเขมร “ข้ารัยที่ทำหัวสิงห์ซ่อมต่อเป็นหัวอย่างพม่า และว่าที่ช่างที่ทำไม่เคยเห็นหัวสิงห์เขมรมาเลย แต่ก็จัดว่าเป็นการดีที่มีผู้คิดปฏิสังขรณ์ให้คืนดี...” (นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505, หน้า 84 และ 117) และข้อสรุปประเด็นทั้งระบอบาโยเดียและเทวูปสำริดสมัยอยุธยาปรากฏในเมืองพม่าจากการเสด็จประพาสของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยา-ดำรงราชานุภาพสะท้อนถึงลักษณะการทำสงครามสมัยรัฐจารีตระหว่างอยุธยากับพม่าความว่า

“...แต่ทางที่พม่าจะเอาอย่างไทย ด้วยไล่เลียงเอาความจากไทยเขลยซึ่งกวาดได้ไปนั้น เห็นจะเป็นไปไม่ได้ ผู้มีชัยเห็นจะไม่ยกย่องเอาแบบอย่างของผู้ปราชัย ความเอาอย่างกันย่อมเป็นไปในเวลาต่างอยู่ด้วยกันเป็นปกติแล้วแข่งขันประมุขกัน ฝ่ายข้างด้อยต้องเอาอย่างข้างรุ่งเรืองซึ่งผลัดกันอยู่เสมอ เช่นแต่ก่อนเขมรรุ่งเรืองกว่าเราเราก็เอาอย่างเขมร ภายหลังเรารุ่งเรืองกว่าเขมรเขมรก็กลับมาเอาอย่างเรา ความเอาอย่างกันมักเปนไปได้ไม่ได้จึงใจและไม่รู้ตัว ย่อมเป็นไปเองด้วยลืมหัด ส่วนที่พม่าอ้างว่าสิ่งนี้เป็น “แบบโยเดีย” นั้นเป็นคนละอย่างเป็นการแสดงเกียรติยศว่าชนะไทยได้เขลยไป ที่เป็นช่างก็ใช้ให้ทำการช่าง ที่เป็นละครก็ใช้ให้เล่นละครให้ดู เพื่อการโอ้อวด จะเรียกว่าเอาอย่างหาได้ไม่” (นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2505, หน้า 272 – 273)

5. บทสรุป

ความรู้ทางประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาจากศาสนสมเด็จจากการศึกษา แสดงให้เห็นทัศนะแลกเปลี่ยนลายพระหัตถ์ระหว่างสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพและสมเด็จพระเจ้า ฟ้านริศรานุวัดติวงศ์ทรงอาศัยการแสวงหาความรู้จากบุคคลต่าง ๆ หลักฐานที่ใช้ในการศึกษา ตลอดจนการสังเกตจากการเสด็จประพาสต่อมุมมองเรื่องราวเหตุการณ์ในสมัยอยุธยา กรณีเช่น เช่น การศึกษาประเด็นต่าง ๆ เกี่ยวกับความสำคัญของจาริกลานทองแม่น้ำมณฑลเทวี การเปรียบเทียบใช้เอกสารชาวต่างชาติต่อเหตุการณ์กรณีเจ้าฟ้าสุทัศน์ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถหรือประวัติออกญาเสนาภิมุข การสร้างความชอบธรรมทางการเมืองของ

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองผ่านพระราชพิธีลบศักราช พระราชพิธีอินทราภิเษก และพระนามปราสาททอง ความรุ่งเรืองส่งเสริมการศาสนาในลังกาและงานช่างมุกสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ตลอดจนระบำ โยเดียและเทวรูปสำริดศิลปะเขมรสมัยอยุธยาในเมืองพม่า เป็นต้น นอกจากนี้ควรมีการศึกษาองค์ความรู้ ในสาส์นสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเพิ่มเติมในการต่อยอดความรู้ด้านต่าง ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ศิลปะ โบราณคดี ภาษาศาสตร์ ฯลฯ

บรรณานุกรม

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. (2505). พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี. (2510). **ประชุมจดหมายเหตุ**

เหตุ สมัยอยุธยา ภาค 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักนายกรัชมุนตรี.

ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2469). **ตำนานพุทธเจดีย์สยาม.** พิมพ์ในงาน

พระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาชุ่ม รัชกาลที่ 4 ทจว, รัตน มปร, 2 วปร.3 เมื่อปีชาล

พ.ศ. 2469. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

_____. (2489). **เที่ยวเมืองพม่า.** พิมพ์อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยา

พิชัยญาติ (ดั้น บุนนาค) เมื่อปีจอ พ.ศ. 2489. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ ทำพระจันทร์.

_____. (2503). **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป.** พิมพ์อนุสรณ์ในงานพระเมรุพระ

ศพ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส 16 เมษายน

พ.ศ. 2503. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา กรมศาสนา.

นันทนา สุกกุล. (2509). **สยามูปถัมภ์พา จดหมายเหตุเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกา**

ทวีป. อนุสรณ์ในงานฉาปนกิจศพนางยี่ม บัวทรัพย์ ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง

วันที่ 18 ตุลาคม พุทธศักราช 2509. พระนคร: มิตรนราการพิมพ์.

นริศรานุกิตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า

บรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2505ก). **สาส์นสมเด็จพระเจ้า** เล่มที่ 2. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา.

_____. (2505ข). **สาส์นสมเด็จพระเจ้า** เล่มที่ 4. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา.

_____. (2505ค). **สาส์นสมเด็จพระเจ้า** เล่มที่ 5. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา.

_____. (2505ง). **สาส์นสมเด็จพระเจ้า** เล่มที่ 7. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา.

_____. (2505จ). **สาส์นสมเด็จพระเจ้า** เล่มที่ 8. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา.

_____. (2505ฉ). **สาส์นสมเด็จพระเจ้า** เล่มที่ 11. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา.

_____. (2505ช). **สาส์นสมเด็จพระเจ้า** เล่มที่ 12. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา.

_____. (2505ซ). **สาส์นสมเด็จพระเจ้า** เล่มที่ 16. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา.

_____. (2505ณ). **สาส์นสมเด็จพระเจ้า** เล่มที่ 18. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา.

_____. (2505ญ). สารสนสมเด็จ เล่มที่ 20. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา.

_____. (2505ฎ). สารสนสมเด็จ เล่มที่ 21. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา.

_____. (2505ฏ). สารสนสมเด็จ เล่มที่ 23. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา.

_____. (2505ฐ). สารสนสมเด็จ เล่มที่ 24. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา.

บริบาลบุรีภัณฑ์, หลวง. (2477). โบราณวัตถุสถานในสยาม ตอนสมัยศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์

ภาค 3. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอำมาตย์โท พระศรีปัญญา (ล้วน มหาสันตนะ)

พ.ศ. 2477. ม.ป.ท. : ม.ป.พ.

_____. (2503). เรื่องโบราณคดี จากลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราช

นุกาภกับของศาสตราจารย์ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1. (2542). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3. (2542). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 17. (2542). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2517). อัตตชีวประวัติพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทย

ลาภพฤฒิยากร. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

ณ พระเมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2517.

พระนคร: โรงพิมพ์ตีรณสาร.

วงศาธิราชสนิท, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง. (2468). คำให้การชาวกรุงเก่า แปลฉบับหลวงที่ได้

จากเมืองพม่า. (พิมพ์ครั้งที่ 2). พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงเสนีณรงค์ฤทธิ์

(ทองย้อย สนิมวงศ์ ณ กรุงเทพ) จง. เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2468. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนา

กร.

เอกสารหอสมุดฯ สมัยกรุงศรีอยุธยา. (2541). (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.